

De stad Groningen: een toevluchtsoord voor watervogels bij vorst

Klaas van Dijk

Inleiding

Stadsvogels komen de laatste tijd steeds meer in de belangstelling te staan. Zo was de Landelijke Dag in december 1991 van Sovon/NOU/Vogelbescherming geheel gewijd aan onderzoek aan vogels in het stedelijke milieu. Langzaam aan wordt duidelijk, dat het stedelijke milieu volop plaats biedt aan diverse vogelsoorten. Niet alleen broedvogels, maar ook wintergasten en doortrekkers profiteren van de voordelen van een stedelijke omgeving.

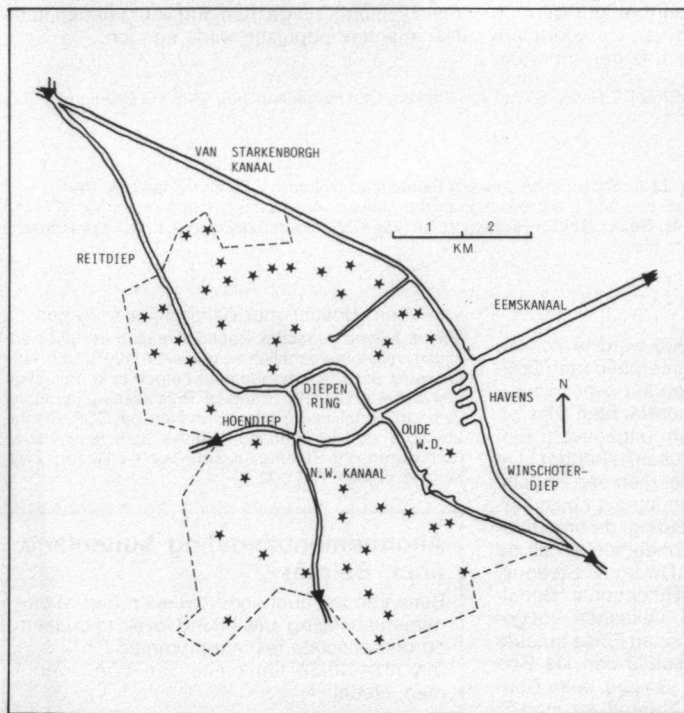
Er is nog maar weinig bekend over het voorkomen van wintervogels in de stad. Vogelaars gaan ook in de winter nu eenmaal liever naar een mooi natuurgebied dan naar een naargeestig havencomplex. In onderstaand artikel wordt een poging gedaan deze leemte aan kennis wat op te vullen. Er wordt een overzicht gepresenteerd van de aantallen watervogels in de stad Groningen aan de hand van veertien complete wintertellingen. Daarnaast zal er worden beschreven wat de invloed is van vorst op de aantallen en de verspreiding in de stad. Ten slotte zal worden onderzocht of de strengheid van de winter invloed heeft op de verhouding tussen de aantallen watervogels in de stad en in de provincie.

Methode

Groningen is een waterrijke stad met tientallen parkvijvers en een uitgebreid kanalenstelsel (figuur 1). Een groot deel van deze kanalen wordt als koelwatercircuit gebruikt door de Hunzecen-trale, een elektriciteitscentrale. Door de koelwaterlozingen vriezen, ook bij strenge en langduri-ge vorst, de kanalen en het havencomplex nooit dicht.

De watervogeltellingen waren meestal onderdeel van de internationale midwintertellingen. De tel-lingen werden per fiets uitgevoerd, meestal door twee personen die elk een deel van de stad tel-

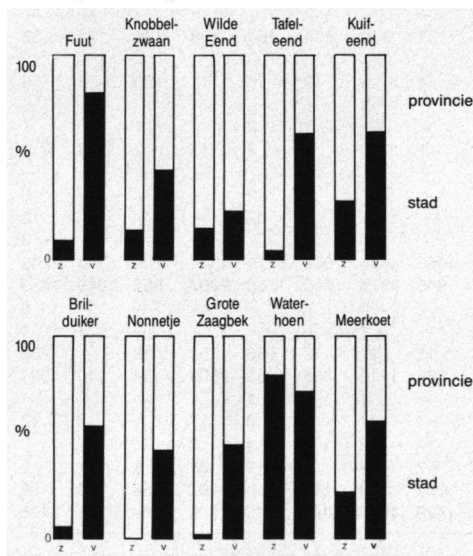
den. De tellingen werden in/rond een weekend uitgevoerd. Een complete telling kost ruim één mandag. Tijdens de tellingen zijn alle watervogels geteld, met uitzondering van reigers en meeuwen. Onzuiverheden in de gegevens kun-nen zijn ontstaan door het missen van vogels, door telfouten en door dubbeltellingen. Onopval-lende soorten (bijvoorbeeld Dodaars, Water-hoén) zullen zijn onderteld. Telfouten zijn vooral bij de wat grotere groepen gemaakt, in het bij-zonder in de havens. Dit geldt voor Wilde Eend, duikeenden en Meerkoot. Soms is de verdeling tussen Wilde Eend en Soepeend wat minder

Figuur 1. Kaart van de stad Groningen. Parkvijvers zijn aangegeven met *. De grenzen van het tellgebied staan aangegeven met de stippellijn en met de gesloten blokjes in de kanalen. Voor toelichting zie Van Dijk (1989).

nauwkeurig uitgevoerd. Dubbeltellingen hebben wij geprobeerd te vermijden door het kanalenencircuit op één dag te tellen, bij voorkeur een zondag (weinig scheepvaart).

In een stad zitten vaak veel 'tamme' vogels. Deze vogels zijn wel meegeteld. Tamme vogels zijn geleewiekt of gekortwiekt. Veel soorten (onder andere Knobbelzwaan, Zwarte Zwaan, gans, Nijlgans en Soepeend) broeden regelmatig met succes in de stad. Hun jongen vliegen vaak vrij rond en bevinden zich dan in het vage grensgebied tussen tam en wild. Soepganzen zijn wit of bont gevlekte ganzen die afstammen van de

Figuur 2. Verhouding tussen stad en provincie bij tien soorten watervogels. De gegevens zijn gebaseerd op tabel 3 en 5. Het type winter is aangegeven met z (zachte winter) en v (strenge winter).

Grauwe Gans. Soepeenden (of boereneenden) zijn wit of bont gevlekte eenden die verwant zijn aan de Wilde Eend. De witte versie wordt ook wel Pekingeend genoemd.

Bij het uitwerken zijn de tellingen verdeeld naar het type winter (tabel 1). Vervolgens zijn de gegevens verdeeld over twee biotopen. De eerste biotoop bestaat uit de kleinschalige vijvers en sloten in parken en langs groenstroken. Bij vorst vriezen ze meestal snel dicht, maar omwonenden en gemeentemedewerkers houden meestal een wak open. De vogels worden vaak bijgevoerd, zowel in zachte als in strenge winters. De tweede biotoop wordt gevormd door het kanalenstelsel en het havencomplex. Ze vriezen nooit dicht en bij vorst wordt er op diverse lokaties door gemeentemedewerkers gevoerd.

Voor een vergelijking tussen de stad en de provincie is uitgegaan van gepubliceerde tellingen in Watervogels (Van den Bergh 1980-1981) en in Limosa (Van den Bergh 1983-1988). De hierin gepubliceerde tellingen zijn onderverdeeld in vijf tijdens vorst en vijf tijdens zachte winters. De provincie-aantallen van Groningen zijn exclusief het Lauwersmeer en alle buitendijkse terreinen.

Het Vogeljaar 40 (1992) 6

De stadstellingen zijn van de provincie-aantallen afgetrokken. Bij vorst werden in de provincie gemiddeld dertien gebieden geteld, in zachte winters gemiddeld 18,2. Hiervoor is gecorrigeerd, zie Van Dijk (1989) voor een nadere toelichting.

Totale

De resultaten van de veertien tellingen staan in tabel 2. De totale lopen sterk uiteen. Er werden minimaal 2500 en maximaal 15.000 watervogels geteld. De maxima voor een aantal soorten bedroegen 5300 Wilde Eenden (februari 1979), 4300 Meerkoeten (januari 1987), 2900 Soepeenden (januari 1987), 2600 Kuifeenden (januari 1987) en 900 Tafeleenden (februari 1986). Gemiddeld genomen is de Wilde Eend het meest talrijk, gevolgd door Meerkoet, Soepeend, Kuifeend en Tafeleend. Sommige soorten, bijvoorbeeld Smient, die 's winters vrij talrijk in de provincie voorkomen, worden nauwelijks in de stad gezien.

Verschillen tussen winters

De invloed van vorst op de aantallen wordt duidelijk gemaakt in tabel 3. Tijdens een zachte winter zitten er gemiddeld 4100 watervogels in de stad. Bij vorst pleisteren er meer dan twee maal zo veel, gemiddeld 9800 watervogels. Er is geen enkele soort, waarvan de aantallen bij vorst een afname vertonen. Procentueel is de toename het sterkst bij de Tafel-eend (15x zoveel), gevolgd door Grote Zaagbek (10x), Knobbelzwaan (8x) en Kuifeend/Brilduiker (5x). Maar ook Meerkoet (4x), Fuut (3x) en Wilde Eend (2½x) vertonen een duidelijke toename bij vorst. De aantallen Soepganzen en Soepeenden blijven gelijk. Het Waterhoen past eigenlijk niet goed in de vergelijking, omdat de soort vaak veel te lijden heeft

13/14 januari	1979 *
2 februari	1979 *
19/20 januari	1980 *
20/21 januari	1981
13/14 maart	1981
18/19 januari	1982 *
15/16 januari	1983
14/15 januari	1985 *
12/15 januari	1986 *
18/20 februari	1986 *
18/20 januari	1987 *
9/11 februari	1987
17/19 januari	1988
14/16 januari	1989

Tabel 1. Teldata. Tellingen tijdens een vorstperiode zijn aangegeven met *. De andere tellingen vonden plaats tijdens een doolperiode of tijdens een periode waarbij Nederland geheel vrij was van ijs en sneeuw.

van een strenge winter. Hierdoor zijn er na een strenge winter minder overgebleven en na een aantal zachte winters neemt de soort weer in aantal toe. Deze toename lijkt in tabel 2 aanwezig te zijn.

Parkvijvers

Vorst heeft geen invloed op de totale populatie in de parkvijvers (tabel 4). Zowel in strenge als in

	*jan 1979	*febr 1979	*jan 1980	jan 1981	mrt 1981	*jan 1982	jan 1983	*jan 1985	*jan 1986	*febr 1986	*jan 1987	febr 1987	jan 1988	jan 1989
Dodaars	2	3	3	-	-	-	1	4	3	3	1	-	1	1
Fuut	62	28	1	2	1	6	6	8	-	2	2	12	2	8
Roodhalsfuut	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Aalscholver	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-
Chileense Flamingo	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Knobbelzwaan	32	105	37	11	8	144	21	154	22	28	109	7	6	5
Wilde Zwaan	2	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Zwarte Zwaan	1	1	1	2	2	ng	3	4	4	-	-	1	1	3
Rietgans	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolgans	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Grauwe Gans	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Soepgans	77	80	69	96	100	ng	137	119	204	164	138	139	138	133
diverse 'tamme'														
ganzen	-	-	1	4	-	1	4	5	12	15	11	20	8	9
Bergeend	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Casarca	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	1	-	-
Nijlgans	-	-	-	-	-	-	1	3	2	2	11	2	8	8
Mandarijneend	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Muskuseend	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	6
Smient	1	-	14	-	-	-	-	-	-	32	-	-	-	12
Wintertaling	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Wilde Eend	5116	5268	3645	3011	874	3749	1465	4415	2069	3819	4374	1489	904	2243
Soepeend	394	691	519	790	760	ng	1945	977	1240	1168	2907	893	1019	1459
Slopeend	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	3
Krooneend	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	1	1
Tafeleend	81	414	56	3	5	195	11	197	12	886	754	18	-	88
Kuifeend	381	714	357	19	42	831	136	1119	365	1465	2639	84	110	904
Toppereend	4	-	1	2	-	-	-	1	-	1	1	-	-	1
Brilduiker	8	13	1	1	1	1	4	7	-	3	7	-	-	2
Nonnetje	4	12	3	-	-	2	-	2	-	4	2	-	-	-
Grote Zaagbek	15	8	2	-	-	3	2	82	3	19	31	8	-	3
Waterhoen	74	103	51	137	139	111	157	93	115	86	67	58	39	86
Meerkoet	2946	2344	1568	520	595	4106	420	4665	2445	2449	4309	1669	327	1195
Totaal	9204	9790	6331	4598	2527	9152	4313	11864	6499	10150	15366	4401	2564	6173

Tabel 2. Aantal getelde watervogels in de stad Groningen. Tellingen tijdens een vorstperiode zijn aangegeven met *. De groep 'diverse 'tamme' ganzen' bestaat uit een wisselende combinatie van Knobbelgans, Rietgans, Kolgans, Dwerggans, Indische Gans, Keizergans, Sneeuwganzen, Canadese Gans en Brandgans.

	ZACHT	STRENG
Dodaars	1	2
Fuut	5	14
Knobbelzwaan	10	79
Soepgans	124	122
Wilde Eend	1664	4057
Soepeend	1144	1128
Tafeleend	21	324
Kuifeend	216	984
Brilduiker	1	5
Nonnetje	-	4
Grote Zaagbek	2	20
Waterhoen	103	88
Meerkoet	788	3104
rest	18	21
totaal	4097	9794

Tabel 3. Gemiddeld aantal watervogels in de stad in zachte (n=6) en in strenge winters (n=8).

zachte winters pleisteren er gemiddeld zo'n 2500 watervogels in de parkvijvers. Kuif- en Tafeleenden verdwijnen bij vorst uit de vijvers, de andere soorten lijken bij vorst in de parken te blijven. De aantallen blijven namelijk praktisch gelijk, maar

	VIJVERS		KANALEN	
	zacht	streng	zacht	streng
Knobbelzwaan	8	9	1	70
Soepgans	122	113	2	9
Wilde Eend	995	1482	669	2570
Soepeend	1039	704	105	424
Wilde Eend/ Soepeend	2034	2185	774	2994
Tafeleend	3	0	18	324
Kuifeend	29	0	187	984
Meerkoet	221	185	567	2918
totaal	2519	2465	1578	7329

Tabel 4. Gemiddeld aantal per soort, verdeeld naar biotoop en naar type winter.

ringgegevens van onder andere Knobbelzwaan (Van Dijk 1980, 1983) en Meerkooit wijzen er op dat bij vorst een (zeer) klein contingent trekvogels in parkvijvers terecht kan komen. Bij Wilde Eend en Soepeend treedt enige ruis op, omdat niet in alle gevallen een even goed onderscheid is gemaakt tussen beide soorten. Nemen wij echter beide soorten samen, dan blijkt dat ook hier de aantallen in de vijvers constant blijven. Het voedselaanbod is vermoedelijk de belangrijkste verklaring voor het verdwijnen van Kuif- en Tafeleend en het (vrijwel) constant blijven van de andere soorten. In zachte winters duiken Kuifeend, Tafeleend en Meerkooit naar mollusken en andere waterdierpjes. Dit is onmogelijk als door vorst de parkvijvers zijn dichtgevroren. Alleen Meerkooiten kunnen dan overschakelen op gras, daarnaast profiteren ze van het bijvoeren met brood, granen en dergelijke. Vooral Wilde Eend, Soepeend en Soepgans worden juist in strenge winters royaal bijgevoerd in de parken.

Kanalenstelsel

Bij vorst verviervoudigen de totale aantallen watervogels op de kanalen (tabel 4). Alle soorten uit de tabel vertonen een sterke toename. De zelfde toename geldt ook voor Dodaars, Fuut, Topper-eend, Brilduiker, Nonnetje en Grote Zaagbek. In zachte winters zitten ze niet of nauwelijks in de stad. Bij vorst zijn deze zes soorten wel aanwezig en zitten praktisch allemaal op de kanalen. In zachte winters zijn de kanalen weinig populair bij watervogels. Er is weinig voedsel en de vogels worden dikwijls verstoord door scheepvaart. Bovendien zijn er dan in de provincie legio plaatsen die veel aantrekkelijker zijn. Bij vorst verandert de situatie drastisch. In de provincie bevriezen alle sloten, vaarten en plassen en het land kan bedekt raken met sneeuw en ijs. Dan worden de kanalen in de stad opeens wel aantrekkelijk, omdat er altijd open water blijft.

	ZACHT	STRENG
Dodaars	2	1
Fuut	45	3
Knobbelzwaan	58	100
Kleine Zwaan	179	2
Wilde Zwaan	7	6
Bergeend	19	4
Smient	5045	416
Krakeend	3	-
Wintertaling	195	26
Wilde Eend	8886	12635
Pijlstaart	26	8
Sloboend	68	-
Tafeleend	444	202
Kuifeend	534	581
Toppereend	1	-
Eidereend	-	6
Brilduiker	16	4
Nonnetje	20	5
Grote Zaagbek	99	23
eend spec.	38	160
Waterhoen	24	33
Meerkooit	2584	2297
rest	1	-
totaal	18294	16512

Tabel 5. Gemiddeld aantal watervogels in de provincie Groningen in zachte (n=5) en in koude winters (n=5). Berekend naar Van den Bergh (1980-1988).

Vergelijking stad en provincie

Terwijl de aantallen in de stad bij vorst sterk toenemen, vinden wij in de provincie een lichte afname (tabel 5). In de provincie zitten in zachte winters gemiddeld 1400 watervogels in een telgebied. Bij vorst zitten er gemiddeld 1270 in een telgebied. Een sterke aantalsvermindering vinden wij bij de Kleine Zwaan, bij verschillende

Noorderplantsoen, stad Groningen, 18 maart 1992.

Foto: Theo Bakker.

soorten zwemeenden (Smient, Wintertaling en Slobeend) en bij duikende soorten als Fuut, Tafeleend, Brilduiker, Nonnetje en Grote Zaagbek. De aantallen Kuifeenden en Meerkoeten blijven ongeveer gelijk. Knobbelzwaan en Wilde Eend zijn de enige soorten in de provincie die bij vorst een duidelijke toename vertonen.

In figuur 2 staan staafdiagrammen van tien soorten watervogels. Deze staafdiagrammen laten zien wat de invloed is van vorst op de verhouding tussen de aantallen in de stad en in de provincie. Acht van de tien soorten laten het zelfde beeld zien: in zachte winters zit het merendeel in de provincie, terwijl bij vorst een aanzienlijk deel in de stad zit. Voor vijf soorten (Fuut, Kuifeend, Ta-

Eend, Meerkoet, Kuifeend en Tafeleend kunnen dan in grote aantallen in de stad pleisteren.

Vorst heeft praktisch geen invloed op de aantallen watervogels in de parkvijvers. De aantalstoename concentreert zich op het kanalcircuit. Deze kanalen zijn in zachte winters niet zo aantrekkelijk. Door koelwaterlozingen blijven de kanalen ook bij strenge vorst open. Hierdoor worden ze bij vorst wel een geschikte verblijfplaats, omdat praktisch alle andere gebieden in de provincie dan zijn bevroren. In de provincie vertonen verscheidene soorten watervogels bij vorst een (sterke) afname. Deze afname loopt parallel met een sterke aantalstoename in de stad. Hierdoor verschuift bij vorst het zwaartepunt in de

Vondellaan, stad Groningen, 18 maart 1992.

Foto: Theo Bakker.

Stadspark van de stad Groningen, 18 maart 1992.

Foto: Theo Bakker.

feleend, Brilduiker en Meerkoet) geldt dat bij vorst meer dan 50% in de stad zit. Voor de drie andere soorten (Knobbelzwaan, Nonnetje en Grote Zaagbek) is het aandeel van de stad bij vorst 40-50%. Wilde Eenden zitten zowel bij vorst als in zachte winters hoofdzakelijk in de provincie. Ook bij deze soort neemt bij vorst het aandeel van de stad toe. Zowel bij vorst als in zachte winters zijn de meeste Waterhoentjes in de stad geteld. Het is wel zeker dat deze soort in de provincie sterk is onderteld, zodat de vergelijking weinig betrouwbaar is.

Conclusie

De stad Groningen heeft bij vorst een grote aantrekkingskracht op watervogels. Vooral Wilde

verspreiding van diverse soorten watervogels van de provincie naar de stad. Kanttekening hierbij is dat de provincie-aantallen totalen zijn van een (beperkt?) aantal telgebieden.

Medewerkers

De tellingen werden uitgevoerd door: Eric Jan Alblas, Reinhard Bartels, Sjoerd Dirksen, Klaas van Dijk, Jan Knook, Henk Koffijberg, Anton Luytink, NJN afd. Groningen, Arthur Oosterbaan, Fred Prak, Marjolein Smit, Aart van der Spoel en Wim Woudman. De tellers worden hartelijk bedankt voor hun inzet onder de soms barre weersomstandigheden. Aanvullende gegevens zijn verwerkt van Egbert Boekema, fam. Van Klinken, Ben Koks en Erik van Ommen.

■ Klaas van Dijk, J. Vermeerstraat 48, 9718 SN Groningen, 050-182 924.

LITTERATUUR:

Bergh, L.M.J. van den (1980-1981): Verslag van de watervogeltellingen in januari en maart 1979-80. Watervogels 5: 43-64, 6: 95-118.

Bergh, L.M.J. van den (1983-1988 in serie): Watervogeltellingen in januari 1982-86. Limosa 56: 249-257, 58: 23-26, 59: 33-37, 59: 183-188, 61: 27-32.

Dijk, K. van (1980): Knobbelzwanen in de stad Groningen in de strenge winter 1978/79. De Grauwe Gors 8 (1): 18-23.

Dijk, K. van (1983): Knobbelzwanen in de stad Groningen in strenge winters. De Grauwe Gors 11 (1): 10-20.

Dijk, K. van (1989): Invloed van vorst op watervogels in de stad Groningen. De Grauwe Gors 17 (3): 10-22.